

TARİHİ TÜRK LEHÇELERİNDE GEÇEN BAZI İÇEÇEK ADLARI HAKKINDA LEKSİKAL TESPİTLER

*Mehmet Turgut BERBERCAN**

ÖZET

Bu makalede, tematik bir örgü dahilinde, Türk dili ve kültürü tarihi kapsamında, tarihi Türk lehçelerinde geçen (Eski ve Orta Türkçe), yaklaşık olarak 10. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar eski Türk kültürünün bir parçası olmak suretiyle Türk dili ve edebiyatında yer bulmuş olan on içecek adı (*baxsum, bâziq, begni, bor, boza, çağır, seker, suwsuş, sorma, süçig*), içinde geçtikleri metin parçalarıyla beraber, leksikolojik (kelimebilimsel) açıdan incelenmiş, eldeki verilerin ışığında; yapı, anlam ve köken bilgisi açısından analiz edilerek dilbilimsel kavram alanları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İçecek adları, Leksikoloji, Tarihi Türk lehçeleri.

LEXICAL DETERMINATIONS ON SOME DRINK NAMES IN HISTORICAL TURKIC DIALECTS

ABSTRACT

In this article, with a thematic review, in the concept of Turkish language and culture history, as cultural elements of old Turkish culture, ten drink names (*baxsum, bâziq, begni, bor, boza, çağır, seker, suwsuş, sorma, süçig*) used in texts of historical Turkish dialects (Old and Middle Turkic) from 10th century to 16th century are expounded in terms of lexicology by indicating the passages where the names occur. As a result, in the light of all the information accumulated, the names are analysed from the point of morphology, semantics and etymology and the area of their linguistic notions comprised are given in detail.

* Öğrtm. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehturber@hotmail.com.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Key Words: Drink names, Lexicology, Historical Turkic dialects

1. Giriş

Kullanılan takvimden tartı ve ölçü birimlerine, diplomasi terimlerinden, hukuk ve siyaset terminolojisine, el sanatlarından müziğe, kılık kıyafetten yaygın davranış modellerine, silahlardan ev yapım tarzlarına, yiyeceklerden içeceklerle, süs eşyalarından yemek pişirmede kullanılan kaplara değin kültürün taşıyıcısı olarak işlev gören pek çok özelliğin tanınması, ele alınacak olan kültürün ve bu kültürün mensup olduğu medeniyetin muhtelif cephelerden anlaşılmasını sağlar. Tarihin belli bir döneminde, belli bir muhitte, belli şartlar içinde yaşamış ya da yaşamakta olan bir milletin, dün bugüne yansıtan birer kültür taşıyıcısı olarak işlev görmek üzere, dil varlığı içinde barındırdığı kelimeler, o milletin kültürel kimliğini ortaya koyan temel malzemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu malzemeler, bir kültürü diğer kültürlerden ayıran ya da diğer kültürlerle birleştiren örücü elementlerin neler olduğunu anlamamızı sağlar.

Dilbilim yöntemleri kullanılarak elde edilecek her veri, kültür araştırmacısının başvuracağı ilk kaynaklardanır. Dolayısıyla, kültür tarihinin aydınlatılması için gereken anahtarlardan biri filolojik bilgi olacaktır. Bu suretle ilkin, belli bir amaca yönelik olarak, tematik bir örgü dahilinde, eski ya da yeni dil ürünlerinin, varsa ağızların ve sözlü edebiyat mahsullerinin dikkatle taranıp incelenmesi, işlenmesi gerekmektedir. M. Özyetgin'in isabetle belirttiği gibi, Türk devlet teşkilatında yer alan tüm siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi kurumlara ait terminolojilerin tarihi perspektifleri içinde, filolojik açıdan incelenmesi, dolayısıyla muhteva ve kullanım alanlarının doğru tespiti, Türk tarih araştırmaları için olduğu kadar dil tarihi araştırmaları için de büyük önem taşımaktadır (Özyetgin 2005: 179).

2. Birer Kültür Kelimesi Olarak İçecek Adları

Bir dildeki söz varlığı, bir başka deyişle, fiile ya da düşünceye dayalı olan, somut ya da soyut kavram alanlarının karşılığı olan ve eskiden bugüne uzanan süreç içinde belli bir kültürü paylaşan millet tarafından kullanılmış olan kelime kadrosu; niceliğe ve niteliğe bağlı olarak köken açısından ne kadar farklılık gösteriyorsa o dil, kültürel çeşitliliğin ve temasa geçilen farklı kültür unsurlarının, karma bir yapı arz etmek üzere, birleştiği bir sentezin taşıyıcısı konumunda bulunuyor demektir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Türk dilinin oluşturduğu Türk kültür muhitleri içinde kullanılmış olan, incelememizin konusunu teşkil eden içecek adları gibi, öz kültürün ürettiği ya da başka bir kültürden ithal ettiği alıntı kelimeler vardır. Öz kültürün ürettiği kelimeler, kültürlerin iç yapısını ve hakiki kimliğini yansıtmakla birlikte üretildikleri kültürün koruyucusu ve taşıyıcısı olma özelliğini de gösterirler. Alıntı kelimelerse, kültürel etkileşim alanlarını göstermek suretiyle kültürler arası geçişlerin göstergesi olup dil vasıtasıyla bir kültürün diğer bir kültüre sirayet ettiğinin tanıkları olarak karşımıza çıkarlar. Dünden bugüne, bir dilin söz varlığında bulunmuş ya da bulunan bütün kelimeler, gerek alıntı kelimeler gerekse öz kültür kelimeleri, bir milletin kültürel katmanlarını ve kültürünün oluşum sürecini yansıtan önemli kaynaklar haline gelirler. Dilbilim yöntemleriyle, art zamanlı olarak (diachronic), eskiden bugüne doğru uzanan dil macerası içinde, belli bir tema seçip o tema çerçevesinde bulunan kültür kelimelerinin izini sürmek; kökenlerini, etkileşim alanlarını ve kullanılmakta olduklarını ya da kullanıldıkları devreleri tespit etmek kültür tarihi açısından, bugün ile dün arasındaki kültürel bağların gelişimini anlamak için çok büyük bir önem arz etmektedir.

3. Tespitler

Aşağıda, tarihi Türk lehçelerine ait, “içecekler” teması çerçevesinde, Eski Türk dünyasının kültür muhitinde, birer kültür kelimesi olarak yer almış bazı içecek adları sıralanmış ve bu adlar hakkında, elde edilen verilerin ışığında olmak üzere, bazı leksikal tespitlere varılmıştır:

§ İçecek Adları

1. *baxsum*

Tarihi Türk lehçelerinde kullanılmış içecek adları arasında en nadir kullanılanlardandır. Kelimenin İran dillerinden (muhtemelen Soğd dili) geldiği hususu tartışmalıdır (Detay için bk. Doerfer, TMEN II 1965: 270, 723. md.). DLT.’deki kayıt tek örnektir: *el-mizr* “darıdan yapılan bir içki, darı birası”. *buxsum* “Mısırdan yapılan içki, mısır birası” (Çetin 2005: 198). Sadece İM.’da geçtiği tespit edilen ve tahmini olarak *yaqsun* ~ *yuqsun* şeklinde, belki de *baqsun* ~ *buqsun* okunması gereken içecek adının bir varyantı da iç seste -X- (ç)’lı imla edilen *baxsum* şekli olabilir. Kanaatimce, *yaqsun* ~ *yuqsun* şeklinde okunmuş kelimenin *baqsun* ~ *buqsun* şeklinde okunması daha makul olur. Clauson, *yuqsun* şeklini “[PU] (Pronunciation Uncertain)” şeklinde bir notla belirtmektedir (Clauson 1972: 320b). Ayr. bk. Özönder 1996: 103, Taymas 1997: 84. İM.’da içeceklerle ilgili toplam

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

sekiz kelime verilmiştir (Bk. Kilisli Rıfat 1340: 161): *çayır, yaqsun, qımız, yalıq, cemem, begini?, qara qımız, üyük*.

2. *bāziq*

Arapça باضق *bāziq*, Farsça *bāde*'den gelişmiş bir şekil olup anlamı üzüm suyunun hafifçe kaynatılmasıyla elde edilen içecektir (Bk. Johnson 1852: 204b): “Arabic | *bāziq* also *bāzaq* (from Persian *bāda*) The juice of the grape slightly boiled”. Kelime, Kıpt. eserlerinden İMS.'de geçmektedir (Toparlı 1992: 416): *bu içmekler kitebi turur* başlıklı bahiste (415a), çeşitli içecek adları verilerek onlar hakkında dinen caizliği hususunda bilgilerin yanında hususiyetleri de anlatılır. Bu içeceklerden biri olan *bāziq* hakkında şu not düşünülmüştür: ... *ol bāziq turur, barçası harām turur bizim qatımızda. qaçan qaynasa taqı köpük bolsa taqı köpük atsa ...* “katımızda haram olan içeceklerden biri de kaynayıp köpüren ve (üzerinden) köpüğü alınarak hazırlanan *bazik*'tir.” (Toparlı 1992: 416).

3. *begni ~ bekni ~ bekini*

Aryani bir kökene (*etymon*) sahip olduğu düşünülen *begni*'nin, Türklerin İrani kültür (Soğd, Harezmi, Pehlevî, vs.) sahasıyla, bilhassa Soğd kültürünün (Soğ. *by'ny* “bira”) etki alanına girdiği bir devirde alındığı (*borrowing*) kanısı oluşmaktadır (Doerfer, TMEN II 1965: 309, 759. md.), ayr. bk. Clauson 1972: 328a “‘beer’...”, Gabain 1950: 302a “... wine, bier || bira”, Nadalyaev vd. 1969: 92b “алкогольный (?)...”. *bengi ~ begni* “bir tür bira” (Çetin 2005: 198).¹ Bu kültür kelimesinin EUT.'den başlamak üzere 14. yüzyıla kadar devam ettiği görülüyor. Ör → EUT.: H. *yana kekelik-niñg ödin alıp qurıdıp bor-qa bekini-ke qadıp içser açm-a bor bekini içser esürmez bolur* (Arat 1930: I/52., 53. st.) “... yine keklığın ödünü alıp kurutup şaraba, biraya katıp içerse; şarap, bira içtiğinde sarhoş olmaz ...”. KT.: DLT. *bekni = şerābu'l-hinte ve'l-duhn ve'l-şe'ir* (Atalay 1939: I/434-17; 1941: III/60-15, 81-7) “buğday, darı, arpa gibi şeylerden yapılan içki”. HT.: İM.² *nebīdu'l-duhn = békni?* (Kilisli Rıfat 1340: 161; Taymas 1997: 18) “darı birası”.

4. *bor*

Genel anlamda olmak suretiyle, *şarap* için kullanılan bu kelimenin Pehleviceden alındığı belirtilmektedir (Gabain 1950: 304a “wein || şarap”; Clauson 1972: 354a “wine ...”; Nadalyaev vd. 1969:

¹ Bir bira türü olarak, sadece DLT.'de görülmek üzere, *ayartyu* < aq+ar-t-γu “bir tür buğday birası” kelimesine rastlıyoruz (DLT, III/442).

² İM.'nin HT. devresine [XIII-XIV. yüzyıllar] ait olup olmadığı hususundaki görüşler için bk. Caferoğlu 1974: 144-149; Ercilasun 2004: 380-381.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010

112b “ВИНО ...”. Bu kelimenin Türkçeye geçişi Sasanî (Pehlevi) kültür muhitiyle kurulan temasın bir neticesi sayılabilir. Türk dil yadigarlarında en sık kullanılan içecek adlarından. Bu adın Türk yazı diline girdiği devir EUT.’dir; kullanımı gittikçe azalan miktarda 15. yüzyıla kadar (KıpT.’deki *bor* “şarap” için ayr. bk. Toparlı 2003: 34b) devam etmiştir. Ayrıca Türkçe üzerinden Moğolcaya geçtiğini de görüyoruz (bk. Gülensoy 1974: 239). *bor* için ET. dönemde yaygın olarak Çince kökenli *tāmbin* ~ *tānbin* ya da seyrek olarak Soğdca kökenli *batman* ya da *batır* ölçü birimleri kullanılmaktaydı (İçecekler için kullanılan ölçü birimleri için bk. Özyetgin 2005: 142). Ör→EUT: AY. ... *bor bengi içip esürüp* ... (34ğ/5) “... şarap, afyon içip sarhoş olup ...”. KPH. *bor* “şarap” ve *borluq* “şarap yapımında kullanılan üzümün yetiştirildiği bağ” (Hamilton 1998: 173). KT: DLT. *bor* “şarap, süci” (Atalay 2006: 103 [indeks]). *bor bolmadın sirke bolma* “şarap olmadan sirke olma [Bu sav, büyüklük taslayan çocuklara söylenir.]” (Birtek 1944: 45). KB. *üçünçi taqı bir bor içse sewe / siziksiz bu er boldı birtem yawa* (Arat 2007: 48 [339. beyit]) “Üçüncüsü, şarap içmesini seven biri şüphesiz bütünüyle ziyan olmuş sayılır.”, *fesad fisq idisi atandı eren / bor içmez kişi atı boldı saran* (Arat 2007: 637 [6455. by.]) “Günah sahibi fesatlar itibar gördü, şarap içmez kişinin adı cimri oldu.”, *bor içme zinaqa qatılma hazer / bu iki çıyaylıq tonını keder* (Arat 2007: 151 [1338. beyit]) “Şarap içme, zina etme! Bu ikisini yapanlar fakirlik elbisesini giyer.”. AH. *kim ol yüzçi erse kişi yigi ol / kerek erse yiglik yorı borçı³ bol* (Arat 2006: indeks XII [409., 410. beyit]) “Kim iki yüzlü ise o insanın iyisidir. İtibarda olmak istiyorsan git şarapçı ol!”. KıpT: KMT. *bor* “şarap, sücü de denir ve bu ikincisi ‘her şeyin tatlısı’ anlamına da gelir.” (Toparlı 2000: 21).

5. boza

Hemen hemen bütün çağdaş Türk lehçelerinde bulunan *boza* içecek adı, her türlü tahıldan yapılabilen bir tür alkollü içeceği karşılar. İlk bakışta, morfolojik olarak, **boz-* “fermente etmek; özünü tahrip etmek” şeklinde anlamlandırılabilir olan fiilin *-a* fiilden isim yapan ek vasıtasıyla türetildiği bir görüş olarak savunulabilir (*boza* < **boz-a* < **buz-*). Kelimeye ilkin Kıpçak dil yadigarlarında rastlanır. Ör→KıpT: KMT. *boza* “hurmadan yapılan şarap” (Toparlı 2000: 21). KMT.’de geçen bu bilgi, *boza*’nın hurmadan da yapılabilmesine işaret ediyor. Oysa *boza*’nın mısır, arpa, buğday, darı gibi tahıllardan

³ R. R. Arat’ın metin neşrinin transkripsiyon kısmında *yüzçi* şekli verilmiştir. İndekste eserin diğer nüshalarda geçen *borçı* şekli ayrıca belirtilmiştir. Beyti, *kim ol borçı erse kişi yigi ol / kerek erse yiglik yorı borçı bol* şeklinde de değerlendirmek mümkündür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010

yapıldığı bilinmektedir. Kav. *boza* “buğdaydan yapılan bir tür şarap” (Toparlı 1999: 79). Çağdaş Türk lehçelerinde (bk. Özönder 1996: 103): Kaz. Kum. Nog. Kar. Kar-Bal. Uyg. Özb. TTü. *boza*, Kırg. *bozo*, Bşk. *buza*, Tat. *buza* şekilleri verilmiştir. Kelimenin hangi kökenden geldiği hususu oldukça tartışmalıdır. Farsçada, *būzah* “a kind of beer” (Ramdhun 1841: 31a); *bozā* “beer” (Johnson 1852: 258a) şekilleri kaydedilmiştir. Bugün çeşitli dillerde kullanılan *beer*, *bier*, *bira* ... gibi kelimelerin, *boza* şeklinin /r/’li varyantları olarak geliştiği de düşünülebilir. Doerfer, *boza*’nın Türk diline komşu olan dillerdeki kullanımları üzerinde durarak, kelimenin kültürel geçiş yollarını tespit etmeye çalışmış ve bu bağlamda ileri sürülen görüşleri tanıklarıyla belirtmiştir (Detay için ayr. bk. Doerfer, TMEN II 1965: 337-341, 788. md.).

6. *çayır*

Genellikle *şarap* anlamında kullanılmıştır (Nadalyaev vd. 1969: 136a; Doerfer, TMEN III 1967: 77, 1090. md.); Türkçe kökenli ve yaşayan bir kelimedir: *çaq-* “vurmak, sersemletmek; yakmak, tutuşturmak” fiilinin *-(i)r* geniş zaman ekini alarak oluşturduğu yapının zamanla kalıcı bir isim haline geldiği görülüyor. *-ır* (< *-ur*) ekinin bünyesindeki *düz-dar ı* vokalinin dar-yuvarlak *u* vokalinden geliştiği savunulabilir ve kelimenin en eski şeklinin *çayır* olduğu düşünülebilir (*-Ur* Geniş zaman ekinin/partisipinin gelişimi hakkında bk. Arat 2006: 158). Muhtelif metinlerde *çayır* şeklinde de görülebilen bu ad, iç sesteki *-q-*’nın iki vokal arasında sedalılaştığını göstermektedir: $\gamma < q$. Çağdaş Türk lehçelerinde (bk. Clauson 1972: 409b): *çayır* (Kar., Kum.), *şayır* (Nog.), *çaxır* (Az.), *çayır* (Tkm., OsmT. [ayr. bk. Dilçin 1983: 48a]) şeklinde kullanımlar vardır. Ör→ *KT: DLT. çayır* “şarap, şıra” (Atalay 2006: 130 [indeks]). *HT: ME. sirke boldı çayır / sirke qıldı çayırını* (Yüce 1993: 49 [93/7]) “şarap sirke oldu” / “şarabı sirke yaptı”, *ulaş içdi çayırını* (Yüce 1993: 53 [112/6]) “şarabı çabuk içti”. KE. ... *suw ornıga çayırını içip esürgeyler* ... (140r/13 [ayr. bk. indeks, Ata 1997: 156a]).“... su yerine şarabı içip sarhoş olacaklar ...”. İM. *el-xamr*⁴ = *çayır* (Kilisli Rıfat 1340: 161). *Kıpt: KMT. çayır* “şarap. Kaynatılarak elde edilir. Bir de kaynatılan balın içine biraz bitki konularak yapılanına *qomlaq* denir. Bu, üzümden yapılan içkiden daha fazla sarhoş eder. Hurmadan

⁴ Arapçada *خمر (xamr)*, genel anlamda olmak suretiyle, *şarap* (=Farsça *mey* [ET.’de görülmeyen bu kelime OT. devresinde yaygın bir şekilde kullanım kazandığı görülmektedir.]) anlamına gelir (Freytag 1837: 162b, Johnson 1852: 535b). Muhtemelen 13.-14. yüzyılda Türk yazı diline girmiş olan bu kelime 19. yüzyıla değin kullanıla gelmiştir. İlk, KE.’de (Ata 1997: 237) görülür. Aynı devreye ait NF (Ata 1998: 161b) ve KıpT. yadigarlarından KGT.’de (Karamanlıoğlu 1989: 261a) de geçmektedir (ayr. bk. Toparlı 2003: 91b).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

yapılanına *boza* denir.” (Toparlı 2000: 21). İMS. *harām qılınmış içmeklerden biri çağır turur. Ol çağır turur üzüm sufindan bolgay ...* “haram olan içeceklerden biri de üzüm suyundan yapılan *çağır*’dır. ...” (Toparlı 1992: 416). Ayr. diğer Kıpçak metinlerindeki *çağır* “şarap” için bk. Toparlı 2003: 45b. ÇT: Bab. *Dere-i nurdın bir neçe ulay çağır keltürüp édiler* (Beveridge 1971: 243a; ayr. bk. Thackston 1993: 849) “Dere-i Nurdan birkaç eşek yükü şarap getirmiştiler.” Ayr. bk. Courteille 1871: 277; Şeyh Süleyman 1298: 147a.

7. seker

Tarihî Türk lehçelerinde kullanılmış içecek adları arasında en nadir kullanılanlardanır. Arapça kökenli bu kelime, KıpT. eserlerinden İMS.’de geçmektedir (Toparlı 1992: 416): *bu içmekler kitebi turur* başlıklı bahiste (414b), çeşitli içecek adları verilerek onlar hakkında dinen caizliği hususunda bilgilerin yanında içeceklerin hususiyetleri de anlatılır. Bu içeceklerden biri olan *seker*, ‘*rutab* (olgun hurma)’dan yapılır: ... *tağı seker tidügi ol turur kim rutab suwından bolğay qaçan qaynasa anıñ kibi turur yani haram turur. ...* “ve seker denilen olgun hurma suyundan yapılan haram kılınmış bir içki vardır”. *seker* “Any inebriating or forbidden drink, especially wine from dates or the inebriating plant [sarhoşluk veren herhangi bir içki, özellikle eskitilmiş şarap için ya da sarhoşluk veren bitki için kullanılır.] (Johnson 1852: 706c)”. Bu bilgi; KB.’de, *üçinçi imin tut qamuy yolları / qaraqçı sekerçi arıtıl arıy* (5577 by.) şeklinde geçen beyitteki *sekerçi* kelimesinin anlamını aydınlığa kavuşturmuş oluyor. Tezcan, *sekerçi* kelimesinin Farsça *sergerde* “ele başı, çetebaşı” kelimesinden bozulma bir şekil olabileceği hususuna değinir (Tezcan 1981: 23-78). Clauson ise eldeki metinlerden “*brigand* [haydut]” gibi bir anlam çıktığını belirterek ve kelimeyi *sek-* ‘to walk [yürümek]’ anlamına gelebilecek bir fiile irca etmiş ve *sek-er* şeklinin aorist bir partisip olduğunu zikretmiştir (Clauson 1972: 822b). Clauson’un ve Tezcan’ın kanaatlerinin aksine, *seker* kelimesinin aslında bir içecek adı olduğunu ve *sekerçi*’nin ise içki içen ve taşkınlık eden anlamına geldiğini düşünüyorum. Dikkat edilirse KB.’deki beyitte *qaraqçı* ve *sekerçi* kelimeleri yan yana kullanılmıştır. Yani, bir hendiadyoin teşkil ettiği görülmektedir. Kastedilen anlam, *yağmacı sarhoş*’tur. *qaraqçı sekerçi* = *taşkınlık eden kişi* şeklinde bir anlamlandırma yapılmalıdır.

8. sorma ~ surma ~ sürme

“Şarap ya da bira” anlamına gelen bu içecek adı, OT. metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Clauson, kelimeyi *sor-* “em-” fiiline irca ederek “şarap, bira” anlamını verir (Clauson 1972: 852b). Ayr. bk. Özönder 1996: 104; Doerfer, TMEN III 1967: 249, 1241.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010

md.). Ör→ EUT: Uygur tıp metinlerinde ve OKD.'da⁵ görülen kelime, Arat tarafından 'şarap' şeklinde anlamlandırılmıştır: ... *tangla sayu bor surma birle içürser tın bosyaq ödür ig kider* (Arat 1930: 460 [163-164]) "her sabah şarap içilirse nefes darlığından kaynaklanan rahatsızlıklar geçer"; *türlüg aşlar türlüg sürmeler çubuyanlar qımızlar aşadılar içdiler* "çeşitli yemekler, çeşitli şaraplar, içecekler, kımızlar yediler içtiler." (Arat 1932: 690 [92-94]; ayr. bk. Arat 1987: 666). *Kıpt*: Kİ. *sorma* "el-mızr [boza]" (bk. Caferoğlu 1931: 57).

9. suwsuş

Genel anlamda olmak suretiyle, alkollü ya da alkolsüz bütün içecekleri karşılayan bir ad olduğu gibi, özel anlamda olmak suretiyle, *bira* [= İng. *beer*]'nın Eski Türkçedeki Türkçe adı olabilir. En eski zamanlardan beri, Hindistan'da ve Çin'de en makbul biralar pirinçten yapılmaktadır. Pirinçten yapılan biranın Eski Türkçedeki ismi "*tuturyan suwsuş* [pirinç birası]⁶"tur (bk. Gabain 1950: 335b, 345a; Ş. Tekin 1960: 462b). *suwsuş* tıpkı *bekini* (bk. 1. md.) gibi sadece Eski Türkçe devrine ait metinlerde görülür. Kanaatimce, Aryan kökenli *bekini*'nin Türkçe kökenli karşılığı *suwsuş* olabilir. Diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde bu kelimeye tesadüf edilmemiştir. Morfolojik açıdan, *suwsuş* < *suw* (< *sub*) + *sı* - *ş* şeklinde bir izah mümkündür. Clauson'un bu kelime için verdiği sözlük tanımı, "kaynatarak hazırlanan öz [*decoction*]", "tahılın su içinde demlenmesi işlemiyle elde edilen içilebilir sıvı [*a potable liquid derived from a process of steeping grain and the like*]" şeklindedir (792b). Ör→EUT: H. ... *yürüng quruş üzüm yig şker mir bilen [su]vsuş qılıp birgül yaraşur edgü bolur* ... (Arat 1932: 406) "... beyaz kuru üzümü çiğ şekerle içecek haline getirip ver, uygun ve iyi olur. ...", TTviii. ... *alku suwsuşlarta yég üstünki xan sodak tegme bolurlar* "they are called the royal beverage (=Sanskrit *sodaka*) the best of all decoctions (Clauson 1972: 792)", Mait. ... *süçig suwsuş ülegüçiler erdiler .. olar amtı örtlüg yalınly burnaç enginlerinte kötürüp sızyurmuş kızıl bakır⁷ içerler kim yime aş içgü oşurlap yigüçiler erdi* ... (Ş. Tekin 1960: 72-16, ayr. bk. 69-43) "şarap bira [içki] paylaştıranlar ise, şimdi onlar alevli parlak ibriği omuzlarında taşıyarak damıtılmış (eritilmiş) kızıl bakır (şarap?) içerler, çaldıkları içkiyi aşı yerlerdi.". KH: DLT. *suwsuş*

⁵ OKD.'nin hangi devreye ait olduğu hususundaki görüşler için bk. Caferoğlu 1974: 95, 96.

⁶ Pirinç şarabı (Alm. *Reis wein*) olarak da bilinir. Türkçede *şarap* bilhassa üzümden ya da herhangi bir meyveden yapılan mayalı içkilere verilen addır. Pirinç, tahıl grubundan sayıldığı için pirinçten yapılan içki, şarap kategorisinde değil bira kategorisinde değerlendirilir. *tuturyan* "pirinç", Türkçe ve Moğolca ortak söz varlığı içindedir: krş. *dudurya* (Gülensoy 1974: 242).

⁷ *qızıl çaqır* "kırmızı şarap"

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010

“buğdayın kuvveti gittikten sonra alınan son suyu (Atalay 2006: 547 [indeks]). *Kıpt*: Kav. *şüşüş* “kuru üzümünden yapılan bir tür şarap” [krş. *suwsuş* ~ *şüşüş*] (Toparlı 1999: 79).

10. *süçig*

Hem alkollü içecek (genel anlamda şarap ya da -belki de-vermut tarzı bir tür şekerli şarap için kullanılmıştır) hem de tatlı, hoş anlamlarına gelen bu kelimenin, morfolojik açıdan değerlendirildiğinde, *süçi-* ~ *süçü-* “tatlılan-, güzelleş-” fiilinden türediği görülüyor. Kelimenin *süçig* < *süt+sig* “tatlı” şeklinde bir yapıya sahip olduğunu ileri süren W. Bang’ı ve bu teoriyi doğru kabul ederek “ses birleşmesi” maddesinde örnek olarak kullanan TDK Gramer Terimleri Sözlüğü’nü (bk. Korkmaz 2007: 184) eleştiren T. Tekin’e göre, /ts/ ünsüz çiftinin Türkçede /ç/ ünsüzü oluşturduğunu gösteren başka hiçbir örnek yoktur. Bu ünsüz çifti ancak /ss/ ünsüz çifti ile sonuçlanabilir; Orhon yazıtlarında *süçig* şeklinde /ç/ ile olduğu görülüyor (T. Tekin 1997: 335). Kelimenin başına *kızıl* sıfatı getirildiğinde (İla vadisinin halkları olan *Yağma*, *Tohsı* ve *Çiğil* şivelerinde) *kırmızı şarap* kastedilir (Atalay 2006: 547-548). Çağdaş Türk lehçelerine bakıldığında, kelimenin sadece “tatlı, hoş” anlamıyla yaşadığı, “içecek” anlamını kaybettiği anlaşılmaktadır (bk. Clauson 1972: 796b): *suçuq* ~ *çuçuq* (Özb.), *süyci* (Tkm.), *sücü* ~ *süci* (OsmT.) şeklinde kullanımlar vardır. *Kıpt*. *süçü* (ET. < *süçig*) “şarap” için ayr. bk. Toparlı 2007: 244b. Ör → *EUT*: Mait. ... *süçig suwsuş ülegüçiler erdiler .. olar amtı örtlüg yalınly burnaç enginlerinte kötürüp sızyurmuş kızıl baqır içerler kim yime aş içgü oyurlap yigüçiler erdi ...* (Ş. Tekin 1960: 72-16, ayr. bk. 71-56, 69-43) “şarap bira [içki] paylaşırınlar ise, şimdi onlar alevli parlak ibriği omuzlarında taşıyarak *damutılmış?* (eritilmiş) kızıl bakır içerler, çaldıkları içkiyi aşı yerlerdi.”. *EUT*.’de *süçig* ve *suwsuş* kelimeleri hendiadyoin içinde kullanılarak “alkollü içecekler”i karşılayan tek kelime olarak vazife görmüştür. *Kıpt*: KMT. *bor* “şarap, *süçü* de denir ve bu ikincisi ‘her şeyin tathısı’ anlamına da gelir.” (Toparlı 2000: 21). *EAT*: GT. ... *eyittiler: ‘bu süci içdi, savaş itdi, adem depeledi’* (Özkan 1993: 434) “... dediler: ‘bu şarap içti, savaş etti, insan tepeledi’, *süci* (ET. < *süçig*) “şarap” için ayr. bk. Özkan 2000: 974, Dilçin 1983: 195b.

4. Sonuçlar

1. 11. yüzyıla kadar Türkçe metinlerde (İslamiyet öncesi Türk edebiyatı mahsullerinde) geçtiği tespit edilen içecek adları şunlardır: *begni*, *bor*, *süçig*, *suwsuş* ve *sorma*. Bu adlar aynı zamanda Türkçede kullanılmış bilinen en eski içecek adlarıdır. Bu adlardan *begni* (Soğ.) ve *bor* (Peh.) kelimelerinin kesin bir şekilde İran kültür muhitlerinde doğduğu bilinmektedir. Bu iki kelimenin kültürel geçişin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

bir örneği olarak, İndo-Aryan kültürünün kurduğu yerleşik hayata mahsus kültürel müesseselerin yerleşik hayata geçmeye başlayan Türk kültür muhitlerini yoğun bir şekilde etkisi altına aldığını göstermesi bakımından önemi büyüktür.

2. 11. yüzyıla kadar olan Türkçe metinlerde bira için Soğdca kökenli *begni* ve Türkçe kökenli *suwsuş*; şarap için Pehlevice kökenli *bor* ve Türkçe kökenli *süçig* kullanılmıştır.

3. İslamiyetin kabulünden sonra, Arap ve Fars kültürünün tesiriyle, bu dillerde yazılmış eserlerde geçen Arapça kökenli *xamr*; Farsça kökenli *mey*, *bāde*, *şerāb* gibi içecek adlarının Türk yazı diline girdiği; *begni*, *bor* gibi Eski İran kültürlerine ait içecek adlarının unutulmaya başladığı görülür. Bu durum din değişimiyle birlikte, girilen yeni kültür dairesinin etkisine bağlanabilir.

4. İlkın Kıpçak sahasında kullanıldığı görülen *boza* kelimesinin *r*'li bir varyantı olarak, tıpkı *boza* gibi tahıldan yapılan bir içeceğin adı olan *bira* kelimesi düşünülebilir. KMT.'de geçen bilginin, *boza*'nın hurmadan yapıldığını işaret etmesi oldukça ilginçtir. Bu durum *boza*'nın hem tahıldan hem hurmadan yapılabilen genel bir içecek adı olduğunu gösterir.

5. *çaqır* içecek adı, *çaq-* “vurmak, sersemletmek” köküne indirilebilir (Sarhoşluk veren içeceklerin sersemletici etkisi düşünüldüğünde, *çaq-* fiilinden türeyen bir kelime olması uygun görünmektedir). /-ır/ ise kalıplaşarak isim oluşturan geniş zaman eki olarak düşünülmelidir.

6. Hindistan ve Çin'de yapılan en makbul bira olan pirinç birasının Eski Türk dilinde bulunan karşılığı *tuturyan suwsuş*'tur. *tuturyan* “pirinç”, *suwsuş* (< *suw*+*su-ş*) “genel anlamıyla içecek, özel anlamıyla *bira*” demektir.

7. KB.'de geçen *sekerçi* kelimesi, İMS.'de geçen Arapça *seker* “şarap” içecek adıyla ilişkilidir (*sekerçi* < *seker* + *çi*). Clauson ve Tezcan tarafından yapılmış açıklamaların aksine, *sekerçi*'nin “içkici, içki içen, taşkınlık eden” şeklinde bir anlamı olmalıdır.

8. *süçig* kelimesi *süçi-* “tatlı olmak” fiilinden /-g/ ile yapılmış bir isimdir. İki anlam yüklenen bu kelimenin birinci anlamı “tatlılaşan, tatlı olan, şekerli”; ikincisi, “bir tür şekerli şarap (vermut tarzı) ya da şurup”tur.

9. *sorma* kelimesinin, Clauson'un düşündüğü şekilde, *sor-* “emmek, çekmek (yan anlamıyla içmek)” fiilinden, nadir kullanılan /-mA/ fiilden isim yapan yapım eki vasıtasıyla oluşturulduğunu düşünebiliriz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

10. Hurmadan yapılan içecekler için, *boza* ve *seker* kelimeleri kullanılmıştır. Bal ve çeşitli bitki karışımlarından oluşan farklı bir içecek de KMT.'de geçen *qomlaq*'tır (Bu kelimenin etimolojisi karanlıktır. Herhangi bir tespit ya da sonuç elde edilememiştir.).

11. Tahıldan yapılan içecekler için; *baxsum*, *bāziq*, *begni*, *sorma*, *suwsuş* kelimeleri kullanılmıştır.

12. Üzümden yapılan içecekler için, EUT.'de *süçig*, *bor*, KT.'de *bor*, *çaqır*; HT., KıpT. ve ÇT.'de *şerâb*, *xamr*, *mey* ve *çaqır* daha yaygındı. EAT.'den başlamak suretiyle OsmT.'de; *bâde*, *şerâb*, *mey*, *xamr*, *çaqır* ve *süci* gibi kelimelerin yanında *habûk*, *handerîs*, *rahîk*, *sahbâ*, *sabûh* ... gibi pek çok içecek adı da yazı diline dahil olmuştur.

Kısaltmalar Listesi

AH.: Atabetü'l Hakayık

Alm.: Almanca

AY.: Altun Yaruk Sutra

Ayr.: ayrıca

Az.: Azeri Türkçesi

Bab.: Babur'un Hatıratı

Bk.: Bakınız

Bşk.: Başkırd Türkçesi

by.: beyit

DLT.: Divanü Lugati't-Türk

EAT.: Eski Anadolu Türkçesi

ET.: Eski Türkçe

EUT.: Eski Uygur Türkçesi

GT.: Gülistan Tercümesi

H.: Heilkunde der Uiguren

HT.: Harezmi Türkçesi

İM.: İbnü Mühenna Lugatı

İMS.: İrşadü'l Müluk

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

-
- İng.:** İngilizce
Kar.: Karayim Türkçesi
Kar.-Bal.: Karaçay Balkar Türkçesi
Kav.: El-Kavaninü'l Külliye
Kaz.: Kazak Türkçesi
KB.: Kutadgu Bilig
KE.: Kısasü'l Enbiya
KGT.: Kıpçakça Gülistan Tercümesi
KH.: Karahanlı Türkçesi
Kıpt.: Kıpçak Türkçesi
Kırg.: Kırgızca
Kİ: Kitabü'l İdrak
KMT.: Kitab-ı Mecmu-ı
Türki ve Acemi ve Mugali
KPH.: Kalyanamkara
Papamkara Hikayesi
KT.: Karahanlı Türkçesi
Kum.: Kumuk Türkçesi
md.: madde
Mait.: Maitrisimit
ML: Muhakemetü'l Lugateyn
NF.: Nehcü'l Feradis
Nog.: Nogay Türkçesi
OKD.: Oguz Kağan Destanı
OsmT.: Osmanlı Türkçesi
OT.: Orta Türkçe
Ör→ Leksikal malzeme
örnekleri
Özb.: Özbek Türkçesi
Tat.: Tatar Türkçesi
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Tkm.: Türkmence

TMEN: Türkische und Mongolische Elemente

im Neupersischen

TT.: Türkische Turfan Texte

TTü.: Türkiye Türkçesi

Uyg.: Yeni Uygurca

KAYNAKÇA

- ARAT, R. Rahmeti (2006). **Atabetü'l-Hakayık**, Ankara: TDK yay.
- ARAT, R. Rahmeti (1930). **Heilkunde der Uiguren I.**
- ARAT, R. Rahmeti (1932). **Heilkunde der Uiguren II.**
- ARAT, R. Rahmeti (2007). **Kutadgu Bilig I (Metin)**, Ankara: TDK yay.
- ARAT, R. Rahmeti (1979). **Kutadgu Bilig III (İndeks)**, Haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce, İstanbul: TKAE yay.
- ARAT, R. Rahmeti (1987). **Makaleler I**, Haz. O. F. Sertkaya, Ankara: TKAE yay.
- ATA, Aysu (1997). **Kıyasü'l Enbiya I (Metin)**, Ankara: TDK yay.
- ATA, Aysu (1997). **Kıyasü'l Enbiya II (Dizin)**, Ankara: TDK yay.
- ATA, Aysu (1998). **Nehcü'l-Feradis (Dizin)**, Ankara: TDK yay.
- ATALAY, Besim (2006). **Divanü Lugati't-Türk I-IV**, Ankara: TDK yay.
- BİRTEK, Ferit (1944). **En Eski Türk Sıvları**, Ankara.
- BOZKURT, Fuat (2006), **Türk İçki Geleneği**, İstanbul: Kapı yay.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1931). **Kitabü'l İdrak Li-Lisanü'l İdrak**, İstanbul: Evkaf.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1974). **Türk Dili Tarihi II**, İstanbul: İÜ Edebiyat Fak. yay.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). **Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish**, Oxford: Oxford University Press.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

-
- COURTEILLE, A. Pavet de (1870). **Dictionnaire Turk-Oriental**, Paris.
- ÇETİN, Engin (2005). “Divanü Lugati’t-Türk’teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri”, **ÇÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 14, S. 2, s. 185-200., Adana.
- DİLÇİN, Cem (1983). **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara: TDK yay.
- DOERFER, Gerhard (1963). **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I**, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- DOERFER, Gerhard (1965). **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II**, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- DOERFER, Gerhard (1967). **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen III**, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- DOERFER Gerhard (1975). **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen IV**, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2004). **Türk Dili Tarihi**, Ankara: Akçağ yay.
- FREYTAG, George W. F. (1837). **Lexicon Arabico – Latinum**, Halis Saxonum.
- GABAIN, A. von (1950). **Alttürkische Grammatik**, Hamburg.
- GABAIN, A. von (2007). **Eski Türkçenin Grameri**, çev. M. Akalın, Ankara: TDK yay.
- GÜLENSOY, T. (1974). “Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar”, **Türkoloji Dergisi**, C. VI, S. 1, s. 235-259.
- HAMILTON, James. R. (1998). **İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, Ankara: TDK yay.
- JOHNSON, Francis (1852). **Dictionary, Persian, Arabic, and English**, London: W. H. Allen.
- KARAMANLIOĞLU, Ali F. (1989). **Seyf-i Sarayı, Gülistan Tercümesi**, Ankara: TDK yay.
- KAYA, Ceval (1994). **Altun Yaruk (Metin-Dizin)**, Ankara: TDK yay.
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

- KİLİSLİ RIFAT (1340). **İbnü Mühenna Lugatı**, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara: TDK yay.
- NADALYAEV, vd. (1969). **Drevnetyurkskih Slovar**.
- ÖZKAN, Mustafa (1993). **Mahmud b. Kadi Manyas, Gülistan Tercümesi**, Ankara: TDK yay.
- ÖZKAN, Mustafa (2000). **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul: Filiz yay.
- ÖZÖNDER BARUTÇU, F. Sema (1996). **Muhakemetü'l-Lugateyn**, Ankara: TDK yay.
- ÖZYETGİN A. Melek (2005). **Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler**, İstanbul: Ötüken yay.
- RAMDHUN Sen (1841). **A Dictionary in Persian and English**, Calcutta: Baptist Mission Press.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ (1298). **Lugat-i Çagatayi**, İstanbul.
- TAYMAS, B. Abdullah (1997). **İbni Mühenna Lugati**, Ankara: TDK yay.
- TEKİN, Şinasi (1960). **Maitrisimit (Uygurca Metinler II)**, Erzurum.
- TEKİN, Talat (1997). **Türkoloji Eleştirileri**, Ankara: Simurg yay.
- TEZCAN, Semih (1981). "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", **TTK Belleten**, C. XLV/2, S. 178, s. 23-78, Ankara: TTK yay.
- TEZCAN, S., ZÜLFİKAR H. (1998). **Nehcü'l-Feradis (Metin)**, Ankara: TDK yay.
- THACKSTON, W. M. (1993). **Baburnama I-III**, Turkish Sources XVI, Harvard University Press.
- TOPARLI, R., ÇÖGENLİ M. S., YANIK N. (1999). **El-Kavaninü'l-Türkiyye Li-Zabtü'l-Lugati't-Türkiyye**, Ankara: TDK yay.
- TOPARLI, R., ÇÖGENLİ M. S., YANIK N. (2000). **Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali**, Ankara: TDK yay.
- TOPARLI, R., VURAL H., KARAATLI R. (2007). **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: TDK yay.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

TOPARLI, Recep (1992). **İrşadü'l-Müluk Ve's-Selatin**, Ankara: TDK yay.

TÜRKISCHE TURFAN TEXTE I-X (1929-1959).

YÜCE, Nuri (1993). **Mukaddimetü'l Edeb**, Ankara: TDK yay.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*